

NİĞDELİ VISÂLÎ VE HAMDULLAH HAMDÎ'NİN
KIYÂFETNÂMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*AN EXAMINATION ON PHYSIOGNOMIES OF NİĞDELİ VISALÎ
AND HAMDULLAH HAMDÎ

Bekir ÇINAR**

Özet:

Bu çalışmada Niğdeli Visâlî ve Hamdullah Hamdî'nin kıyâfetnâmeleri incelenecektir. Kıyâfetnâmeler üzerine kısa bir değerlendirme yapıp, bu türün XV. yüzyıldaki önemli temsilcileri olan Hamdullah Hamdî'nin *Kıyâfetnâme*'si ve Niğdeli Visâlî'nin *Vesiletü'l-İrfân* (*Kıyâfetnâme*) adlı eserleri, çeşitli açılardan mukayese edilecektir. Kıyâfetnâmeler üzerinde kısa bilgi verildikten sonra Türk edebiyatında yazılmış önemli kıyâfetnâmeler tanıtılacak ve bu türün folklorik özelliği üzerinde durulacaktır. Bu iki kıyâfetnâme şekil ve muhteva açısından değerlendirilecek, benzerlik ve farklılıkları ile etkilenme dereceleri tespit edilecektir. Bu kıyâfetnâmelerin insanların çeşitli uzuvları hakkında verdiği hükümler, benzerlik ve farklılıklar örneklerle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Kıyâfetnâme, Hamdullah Hamdî, Niğdeli Visâlî.

Abstract:

In this research, Niğdeli Visali's and Hamdullah Hamdi's physiognomies will be examined. By making a short evaluation on physiognomies, important representatives of this kind in XV. century Hamdullah Hamdi's *Kıyâfetname* and Niğdeli Visali's *Vesiletül-İrfân* will be compared in different aspects. After giving a short information on physiognomies, important physiognomies in Turkish Literature will be introduced and folkloric side of this kind will be holded. These physiognomies will be evaluated on shape and content and thier being influenced degrees will be determined with their identicalness and difference. Judgment, identicalness and differences on peoples various organs in these physiognomies will be evaluated with examples.

Key words: Classical Turkish Literature, Physiognomies (*Kıyâfetname*), Hamdullah Hamdi, Niğdeli Visali.

* Bu çalışma, 3-6 Mayıs 2012 tarihleri arasında Niğde'de düzenlenen "I. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu"nda aynı adla sunulmuş olan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Niğde bcinar67@gmail.com

1. Kıyâfetnâmenin Tanımı ve Mahiyeti

Kıyâfet kelimesi, “Arapça olup bir kimsenin ardınca gitmek manasına gelen **kavf** kökünden”¹ gelmektedir. Ayrıca kıyâfet ya da kıyâfe, izlemek, birinin izinden gitmek, peşi sıra gitmek, birini taklit etmek, olasılık, görünüm, tarz vb. anlamlara gelmektedir². Kıyâfetnâme konusunda uzman olan yani, “kıyâfetle bir kimsenin nesebini bilen kişiye **kâyif**” denir³. Arapçada, kıyâfet ilmi karşılığında, daha ziyade “**firâset ilmi**” tabiri kullanılmıştır⁴. Kıyâfet ilmi, kıyâfetü'l-ısr (ayak izlerini konu alır) ve kıyâfetü'l-beşer (bütün hâlinde insanı konu alır) olmak üzere ikiye ayrılır⁵.

İlim terimi olarak, bir kimsenin saç, göz, kulak, el, ayak vb. uzuvlarından ve dış görünüşünden onun ahlak ve karakter hususiyetlerini diğer bir ifadeyle zâhirinden bâtinî vasıflarını tahmin ve tespit etmek olan ilme, kıyâfe(t) ilmi (physiognomy) denilmiştir⁶. Kıyâfetin folklor dilindeki anlamı **el falı** ya da **yüz falıdır**⁷. Buna **ilmü'l-simyâ** ya da **ilmü'l-asârîr** de denir⁸. **Kıyâfetnâme** ise, kişilerin dış görünüşlerinden ahlak ve karakter yapıları hakkında çıkarılan yargıları konu alan eserlere verilen genel addır⁹. Kıyâfetnâmeler, bu genel adla yazılmakla birlikte **Vesîletü'l-İrfan**, **Zübdetü'l-İrfan** gibi hususi adlarla da yazılmıştır.

2. Kıyâfetnâmenin Kısa Tarihçesi

“İnsanı tiplere ayırma teşebbüsü ilk önce milâttan önce V. asırda yaşayan Yunan hekimi **Hippocrates**'de görülür. **Eflatun** insanları “**derin ve sathî**” olmak üzere ikiye ayırır. **Aristo**, İskender'e siyaset yollarını öğütlerken firâset yollarını öğrenmesi için tavsiyelerde bulunur. Hindistan'da da bu ilimden faydalandığımız Niğdeli Visâlî'den öğreniyoruz¹⁰:

Hind diyârında var idi bir pîr
Hayli ilm-i firâset ile şehîr

“İslâmî devirde kıyâfet hakkında eseri olan ilk müellif ise İmam Şâfiî (150-204/ 767-819)'dir. Bu mevzuda Bedr-i Dilşâd'ın bin Muhammed Oruc'un Sultan II. Murad'a ithafen yazdığı (829/1426) **Muradnâme** adlı

¹ Âmil Çelebioğlu, “Kıyâfet İlimi Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile İbrahim Hakkî'nin Kıyâfetnâmeleri” *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB yay., Ankara 1998, s. 225.

² Mine Mengi, “Kıyâfetnâmeler Üzerine”, *TDAY-Belleten*, TDK Yay., Ankara, 1977, s. 299.

³ Mustafa Ahterî, Ahterî-i Kebîr, İstanbul 1292, c. II, s. 152'den akt. Âmil Çelebioğlu, age., s. 225. Bu kelime, Mine Mengi'nin yukarıda belirtilen makalesinde (s. 300), “**kfv**, **kfâ**” kökünden geldiği belirtilmektedir.

⁴ Âmil Çelebioğlu, age., s. 225.

⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1989, s. 298.

⁶ Âmil Çelebioğlu, age., s. 225.

⁷ Mine Mengi, age., s. 300.

⁸ *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, s. 776.

⁹ İskender Pala, age., s. 298.

¹⁰ Geniş bilgi için bk., Âmil Çelebioğlu, age., s. 228.

mesnevisi, cilt ve göz rengi ile musiki arasında irtibat kuran ilk Türkçe eserdir”¹¹.

İnsanların beden özelliklerinden hareketle karakterleri hakkında hüküm vermek, günümüzde ruhbilim ve tıbbın konusudur. Ancak İslâmî kültür etkisinde gelişen Türk edebiyatında, halkın değer yargıları ve inançları söz konusu olunca folklor ve etnolojinin konusuna giren bir özelliği de vardır. İslâmî gelenekte siyer, hilye gibi türlerin kıyâfetnâmelerin gelişmesinde önemli yeri olduğu söylenebilir. “Hayrı güzel yüzlülerden talep ediniz.” Hadis-i Şerifi ile dilimizde “Yüzü güzel olanın huyu güzeldir.”¹² sözü, Türk toplumunda bedenî özelliklerin, insanların karakter yapıları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca bölge ağızlarından derlenen şu sözler, Türk toplumunun insanların bedenî özelliklerine biçtiği değeri belirtmesi açısından önemlidir¹³:

“Atta karın yiğitte burun”, “boyu sırk aklı kıvık (yılık)”, “Uzun adam herek olur, ayda yılda gerek olur (Malatya)”, “Körden savakdan, meyvesi bitmedik kavaktan sakın (Ereğli- Konya)”, “Sakal sarı, göz mavi döl azgını; gece ayaz gündüz bulut yıl azgını (Gaziantep), “Köse hesabını bilir (Elazığ)”, “Kel arsız kör yanaz olur” (Bünyan-Kayseri), “Akli kısayla, boyu köseyle arkadaş olma” (Güdül-Ankara), “İyilik etme kellere, gider söyler ellere” (İstanbul), “Köpeğin koca kuyrukusundan, adamın koca bıyıklısından korkulur” (Afyon).

Ayrıca, çeşitli kaynaklardan derlediğimiz şu atasözleri ise, yine insanın dış özellikleri ile kişiliği arasında münasebete dikkat çekmektedir:

“Ayağını gevşek basma, boş laflara kulak asma”, “Başı büyük devletli, ayağı büyük mihnetli”, “Başı büyük bey olur, ayağı büyük çoban”, “Çok yiyen ahmak olur”¹⁴; “Suyun yavaş akanından, insanın yere bakanından kork”, Beyazın (sarışının) adı var esmerin tadı var”, “Körle yatan şaşı kalkar”¹⁵.

İncelediğimiz kıyâfetnâmelerde belirtilen insan özellikleri ile deyim ve atasözlerimizde verilen değer yargılarının çelişmediği, üstelik büyük oranda benzerlik taşıdığı görülmektedir.

3. Türk Edebiyatında Kıyâfetnâme

Türk edebiyatında, kıyâfetâme türü ile ilgi elimizde mevcut olan müstakil ilk eser, Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî (853-909/1449-

¹¹ Âmil Çelebioğlu, age., s. 229-230.

¹² Ömer Âsım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ankara 1976, C. I, s. 388; İskender Pala, *Ata Sözleri Sözlüğü*, Servet Yay., Ankara 1992, s. 320.

¹³ bk. Türk Dil Kurumu, *Bölge Ağızlarında Atasözü ve Deyimleri*, Ankara 1969’dan akt. Mine Mengi, age., s. 306.

¹⁴ *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, hzl., Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, MEB Yay., Ankara 1992.

¹⁵ İskender Pala, *Ata Sözleri Sözlüğü*, Servet Yay., Ankara 1992, s. 59-320.

1503)'nin manzum olarak kaleme aldığı *Kıyâfetnâme*'sidir. Diğer bazı Türkçe kıyâfetnâmeler şunlardır¹⁶:

Firdevsî-i Rûmî, (II. Bâyezid devri), *Firâsetnâme*
İlyas ibni İsâ-yı Saruhânî, (öl. 967/1559-1560), *Kıyâfetnâme*
Abdülmecîd ibn Şehy Nasûh, (öl. 973/1565), *Kıyâfetnâme*
Mustafa ibni Evrenos, (974/982/1566-1574), *Kıyâfetnâme*
Nesîmî (Bâlizâde muâsır), *Kıyâfetü'l Firâse*
Niğdeli Visâlî, (1003/1595) *Vesîletü'l-İrfân*
Lokman bin Hüseyin, (1010/1601), *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâl-i
Osmaniyye*
Ömer Fânî Efendi, (öl. 1032/1622-23), *Kıyâfetnâme*
Erzurumlu İbrahim Hakkı, (1115-1194/ 1703-1780), *Kıyâfetnâme*
Mustafa Hâmî Paşa, (öl. 1295/1878), *Fenn-i Kıyâfet*

Yukarıdaki kıyâfetnâmeler içinde, XV. yüzyılın önemli mesnevi şairlerinden ve Akşemseddin'in yedinci ve en küçük oğlu olan Hamdullah Hamdî'nin müstakil bir eser ve manzum olarak yazdığı *Kıyâfetnâme*'si ile XVII. yüzyılda yaşamış (Niğdeli) Visâlî'nin *Vesîletü'l-İrfân*'ını şekil ve muhteva bakımından mukayese etmek istiyoruz.

4. Hamdullah Hamdî ve Visâlî'nin Kıyâfetnâmelerinin Şekil ve Muhteva Özellikleri

302

Hamdullah Hamdî'nin *Kıyâfetnâme*'sinin yazılış tarihi belli değildir. Aruzun *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kalıbıyla yazılmış olup toplam 158 beyittir¹⁷.

Hamdullah Hamdî, eserine *hamdele, salvele, na't* diyebileceğimiz yedi beyitlik bir bölümle başlar. Daha sonra *Sûretler Beyânı ki Sûretlere Nişândur* başlığı ile üç beyitle esas konuya girer:

Hak yaratdı çü nev'in insanun
Kıldı efrâdını muhâlif anun

Gerçi birdir kamusu sûretde
Bir değildir ve lîki sûretde

Lutfını âleme ayân itdi
Sureti sûrete nişân itdi

Bu bölümde kişiler, dış görünüş, huy ve karakterleri sırayla değerlendirilir.

¹⁶ Bu eserlerin bulunduğu kütüphaneler için bk. Âmil Çelebioğlu, age., s. 231.

¹⁷ Beyit sayısı, Âmil Çelebioğlu, age., s. 237-250 esas alınarak verilmiştir. Örnek beyitler, aynı kaynaktan alınmıştır. Mine Mengi (1977: 300), bu *Kıyâfetnâme*'nin 153 beyit olduğunu belirtmekte ve bilinen dört nüshasından bahsetmektedir.

İnsanların özellikleri ve karakterleri ten rengi, yüz, boy, et, hareket, saç, baş, alın, kulak, kaş, göz, yüz, burun, ağız; ses ve söz, gülüş, dudak, diş, çene, sakal, boyun, omuz, bilek ve el, parmak, sırt, karın, ayak anlatılır. Bunlar 30 başlıkta anlatılmıştır. Hamdullah Hamdî'nin *Kıyâfetnâme*'sinde alışılmışın dışında "Şikâyet" başlığı altında dokuz beyitlik bir manzume vardır. Bu bölümde şair kendi zamanından yakınmaktadır:

Şimdiki demde gitti hayra nişân
Şer bulunur cihân içinde hemân

Sûretâ Yûsuf olan insânın
Sîreti hûy-ı gurga benzer anun

Âh elinden zamâne âdemün
Ki göge irdi burnı eñ kiminün

Kamunun işi kibr ü kîn ü hased
Kâlebi âdemî vü kalbi esed

Her biri söze gelse kâmindür
Cümle tahsîl olan hâsıldur

Hamdî'nin *Kıyâfetnâme*'si "Nasihat" başlığıyla, Tanrı'dan lütuf, fazilet, kerem, saadet ve inâyet dileyişle son bulur.

Visâlî¹⁸, asıl adı Muhammed olup Niğdelidir. İstanbul'da medrese eğitimi görmüş, medrese hocalığı ve kadılık yapmıştır. Mevlevî tarikatına bağlı bir şairdir. Müderris, kadı, mutasavvıf ve şairlik gibi özellikleri haiz olan Visâlî, devrin ünlü âlimleri arasında bulunmuştur. Doğum tarihi belli değildir. Tezkireler şairin ölüm tarihini, Rızâ¹⁹ 1030/1620, Mucîb²⁰ 1031/1621, Safâî²¹ 1057/1647 olarak göstermektedir. Ayrıca önemli biyografi yazarları Beyânî, Riyâzî, Kafzâde Fâizî, Mehmed Süreyyâ ve Bursalı Mehmed Tahir, Visâlî'den bahsetmektedir. Visâlî'nin kaynaklarda bahsedilen iki eseri vardır: *Vesîletü'l-İrfân (Kıyâfetnâme)* ve *Kasîde-i Bür'e Şerhi*.

¹⁸ Bu konuda geniş bilgi için bk. Cevat Yurdelen, *Türk Edebiyatında Kıyâfetnâmeler ve Niğdeli Visâlî'nin Vesîletü'l-İrfân Adlı Kıyâfetnâmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1988. Bu çalışmada, kıyâfetnâmeler hakkında geniş bilgi verilmekte, bazı kıyâfetnâmeler (H. Hamdî, Visâlî, İ. Hakkı) arasında mukayeseler de yapılmaktadır. Visâlî'den alınan örnek beyitler bu çalışmadan alınmıştır. Konuyla ilgili Nihat Öztoprak'ın (Niğdeli Visâlî'nin Hayatı ve Eserleri, *Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. S. 4, İstanbul 1995, s. 143-152) bir çalışması vardır.

¹⁹ Gencay Zavotçu, *Zehr-i Mârzâde Seyyid Mehmed Rızâ Hayatı Eserleri Edebî Kişiliği ve Tezkiresi*, KB Yay., Ankara 2009, s. 203, www.kulturturizm.gov.tr

²⁰ Kudret Altun, *Tezkire-i Mucib*, AKMB Yay., Ankara 1997, s. 61.

²¹ Mustafa Safâî Efendi, *Tezkire-i Safâî (Nuhbetü'l-Asâr Min Fevâ'idü'l-Eşâr) İnceleme Metin İndeks*, hzl., Pervin Çapan, AKMB yay., Ankara 2005, s. 693. Bu tezkirede Visâlî'nin *Divânı*'nın olduğu da belirtilmektedir.

Visâfî'nin *Vesîletü'l-İrfân (Kıyâfetnâme)*'ı mesnevi nazım şekliyle aruzun *feilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kalıbıyla yazılmış olup toplam 1002 beyittir²².

Şair geleneğe uygun olarak eserine 11 beyitlik *tevhidle* başlamış, 11 beyit na't, 18 beyit padişaha övgü, 88 beyit "sebeb-i te'lif", 41 beyit "âgâz-ı destân, 11 beyit "münacat"la devam etmektedir.

Daha sonra baş ve boyun organları (boy, saç, baş, alın, kulak, kaş, göz, yüz, beniz, burun, ağız, ses, gülme, dudak, diş, çene, sakal, boyun), sonra omuz, bilek, el, parmak, tırnak, göğüs, meme, et, arka, bel, karın, uyluk, kalça, diz, baldır, topuk, ökçe, ayak, adımla ilgili bilgiler ve bunların işaret ettiği karakter özellikleri belirtilmiştir.

Hamdullah Hamdî ve Visâfî'nin eserlerinde 41 çeşit organ ele alınmıştır. Ele alınan organların cinsiyetleri açıkça belirtilmemiştir. Bel, ruh, göğüs ve el Visâfî'de; omuz ve hareket ise Hamdî'de, yoktur. Hamdî, ele aldığı insan uzuvlarını 30, Visâfî ise 33 başlıkta vermiştir.

Hamdullah Hamdî, sözlerinin etkisini artırmak için, "Mü'minin firâsetinden sakının çünkü Allah'ın nûruyla bakar." hadisinden faydalanmış, Visâfî de sözlerinin boş sözler olmadığını belirterek yer yer âyet, hadis ve atasözlerinden faydalanmıştır. Böylece her iki şair de şiirinin tesir gücünü artırmak istemişlerdir. Her iki şair de ortak olarak ele aldığı insan uzuvları hakkında verdiği hükümlerde çelişmemişlerdir. Ancak Visâfî'nin eserinde insan uzuvlarıyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

5. Hamdullah Hamdî ve Visâfî'nin Kıyâfetnâmelerinden Örnek Beyitler

Kâmet (Boy)

Hamdullah Hamdî, *uzun boy* için saf kalpli ve temiz gönüllü, *kısa boy* için kibirli kindar ve hileci, *orta boy* için merhametli ve bilgili karakter özelliklerini belirtmektedir:

Kâmeti her kimün ki olsa uzun
Olur ol sâf-i kalb ü sâde derûn

Kısa olursa kibr ü kîne olur
Mekr ile hîleye hazîne olur

İ'tidâl ile ola çü kâmet
Ana rahmet nişânıdır hikmet²³

²² Bu sayı, Cevat Yerdelen'in yukarıda belirtilen çalışması esas alınarak verilmiştir. Karşılaştırma için bk. *age.*, s. 118-184.

²³ Âmil Çelebioğlu, *age.*, s. 238.

Visâlî, *uzun boy* için saf (temiz) kalpli, kibir kin bilmez, bereket sahibi; *kısa boy* için fitne ehli, kibirli ve kindar, yakın dostlarına bile zarar vermekten çekinmeyen; *orta boy* için hikmet sahibi, cömert, terbiyeli, uysal... vb. karakter özelliklerini belirtmektedir:

Kâmeti bir kişinin olsa ta'vil
Bereket sâhibidir anı bil

Kısa kâmetlü ehl-i fitne olur
Başdan ayağa kibr ü kîne olur

Vasat olursa kâmet kişinin
Hikmet üzre olur çoğı işinün²⁴

Çeşm (Göz)

Her iki şairin de kıyâfetlerinde en çok işledikleri beyit gözle ilgilidir. Hamdullah Hamdî, gözle ilgili karakter özelliklerini 20 beyitte, Visâlî ise 130 beyitte işlemiştir.

Hamdî ve Visâlîde gözle ilgili işlenen ortak özellikler şunlardır: Kara göz, gök göz, kırmızı göz, çakır göz, turna göz, yumru göz, büyük göz, kıpık göz, şaşı göz, küçük göz, mutedil göz.

Hamdullah Hamdî'nin *Kıyâfetnâmesi*'nde²⁵, *çukur göz* hileci ve kibirli, *kara göz* zekâlı, *gök göz* edepsiz ve kötü huylu, *kırmızı göz* cesâretli, *çakır göz* bahadır, *turna göz* cesaretsiz, *yumru göz* kiskanç ve hain, *kıpık göz* hileci, *şası göz* inatçı ve zorba, *küçük göz* hafif ve ihmalkâr, *mutedil göz* ise küçük gözün zıddı olarak nitelendirilmektedir:

Gözi çukur olursa insanun
Reşki vü kibri çok olur anun

Göz karası zekâ alâmetidür
Surh olursa şecâat âyetidür

Gözleri gök olanda olmaz edeb
Gözi çakır bahâdur olsa aceb

Görmedi her ki gördi ömr-i dirâz
Turna gözli olanda cür'et-i bâz

Yumru olsa hasîd ü hâyin olur
Mu'tedil bunlara mübâyin olur

²⁴ bk. Cevat Yerdelen, age., s. 206-207.

²⁵ bk. Âmil Çelebioğlu, age., s. 241-242.

Göz kıpıklığı mekre âyetdür
Dâyim olsa delil-i hiffetdür

Olur *ahvel* mu'annid ü cebbâr
Bire bir diyesin kılur inkâr

Gözi büyüğün ıssı kâhil olur
Küçük olsa hafif ü mühmil olur

Visâli'nin *Vesiletü'l-İrfân*'ında²⁶ ise, **kara göz** akıllı, **gök göz** hayâsız ve bencil, **kırmızı göz** cesâretli, şehvetperest, fitne, **turna göz** cesaretsiz, **yumru göz** kışkanç, **kıpık göz** kötü ve nedâmetli, **şası göz** çok inatçı ve fesat, **küçük göz** alçak ve hain, **mutedil göz** küçük gözün zıddı olarak nitelendirilmektedir:

Kara olursa çeşmi insânun
Aklı vü fikri çok olur anun

Kırmızı göz şecâat âyetidür
Çakır olursa havf âyetidür

Olmaya *gözi gök* olanda hayâ
Hod-pesend olur ekser ol hodrâ

Görmedi her ki gezdi tûl-ı dırâz
Turna gözli olanda cür'etbâz

Gözi yumru hasede bâhir olur
Mucib ü hayra rây u sâhir olur

Göz kıpık olma kem alâmetdür
Muris-i fakrdur nedâmetdür

Ahvel olur lecûc u ehl-i fesâd
Bir disen ikidür diri der inâd

Gözi küçük denî vü hâyin olur
Mutedil göz ana mübâyin olur

Visâli'de işlenip H. Hamdî'de olmayan göz çeşitleri ve özellikleri şunlardır:

Akı sarıya mail göz (sıkıntısı fazla, gamlı, hileci), katı kara göz (kışkanç tabiatlı), kurt bakışlı göz (huyu güzel), yeşil göz (uğursuz), Çerkâz

²⁶ bk. Cevat Yerdelen, age., s. 217-225.

göz (kıskanç, kibirli), su rengi göz (gafil korkak), murabba göz (tembel ve cahil), sarıya mail göz (herkese zarar veren), sarı ve kızıl noktalı göz (zararlı), benli göz (uğursuz), kedi göz (kıskanç, cahil, gazaplı).

Hamdullah Hamdî’de işlenen “donuz gözlü” nitelemesi ise Visâlî’de yoktur.

Çeşitli kaynaklarda anlatılan şu iki hikâye, kıyâfetnâme müelliflerinin hassasiyetini göstermesi açısından dikkate değerdir:

“İbrahim Hakkı ile Sarı Gümrükçü bir gece kahvede konaklamışlar. Kahveci bunlara çok hizmet etmiş. Bütün hareketleri de çok iyi bir insan olduğunu gösteriyormuş. İbrahim Hakkı vücut yapısının, rengin insan huyu ile sıkı bir ilişkisi olduğuna inanmış. Bunun üzerine çok incelemeler yapmış ve bir de eser hazırlamış. Kahvecinin rengi, gözleri, vücut yapısı, hareketlerine hiç uymuyormuş. İbrahim Hakkı, bütün gayretlerinin boşa gideceği düşüncesiyle gece uykusu kaçmış. Sabahleyin ayrılırken Sarı Gümrükçü hesapları görmek istemiş. Kahveci akla hayale gelmeyen bir ücret istemiş. Sarı Gümrükçü direndikçe kahveci aksileşiyor, o kuzu gibi adam bambaşka bir şey oluyormuş. İbrahim Hakkı’nın neşesi yerine gelmiş. –Ver Ağa ver! Ne istiyorsa ver! Bu adam az daha eserimi yaktıracaktı demiş”²⁷.

İkinci bir hikâye ise, kıyâfetnâmelerin insanlar üzerinde etkisini göstermesi bakımından ilginçtir. Hikâye şudur:

“Adamın biri, kıyâfetnâme nev’inden bir eser okurken ‘Sakalı, bir tutamdan ziyade olan kimse ahmaktır.’ İbaresine rastlamış. Hemen kendi sakalını avuçlayınca bakmış ki bir tutamdan fazla! Ahmaklar tâîfesine dâhil olmamak için sakalını eliyle ölçtükten sonra, sakalının bir tutamdan fazla olan miktarını yakmak istemiş. Sakalının ucunu yakayım derken hâliyle eli de yanmış. Elini çekince bütün sakalı dahi yandığından bu sefer tamamen sakalsız kalakalmış. Adamcağız bir hışımla eline kalemi alarak kıyâfetnâmedeki ‘‘Sakalı, bir tutamdan ziyade olan kimse ahmaktır.’ cümlesinin yanına, ‘Evet öyledir, bittecrübe sâbittir!’ sözlerini ilave etmiş”²⁸.

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak, yaptığımız sınırlı karşılaştırmadan da anlaşılacağı üzere kıyâfetnâmeler, Türk toplumunda geniş rağbet bulmuş, okunmuş ve sevilmiş bir türdür. Türk toplumunda insanların dış özelliklerinin karakter özelliklerini yansıttığı şeklinde genel bir kanaat oluşmuştur. Genellikle bu kanaatler konusunda Türk toplumu anlaşmış gibidir. Kişilerin dış görünüşlerinden ahlak ve karakter yapıları hakkında çıkarılan yargılar

²⁷ Mesih İbrahim Hakkıoğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul 1973, s. 79-80’den aktaran, Âmil Çelebioğlu, age., s. 261.

²⁸ Âmil Çelebioğlu, age., s. 262.

konusunda şairler de hem fikir gibidirler. Her iki şairin de insan uzuvları konusunda mutedil hâli yüceltmeleri, toplum davranışlarında yani sosyal hayatta, mutedil bir hayatı teşvik etmeleri açısından önemlidir.

Hamdullah Hamdî'nin *Kıyâfetnâme*'si, Türk edebiyatında müstakil olarak yazılmış ilk kıyâfetnâme olması bakımından önemlidir. Visâli'nin *Kıyâfetnâme*'si, Hamdullah Hamdî'nin eserinden yaklaşık iki yüz yıl sonra yazılmıştır. Şüphesiz ki bu türün Türk edebiyatında ilk temsilcisi olan Hamdullah Hamdî'nin, Visâli ve diğer şairler üzerinde etkisi olabileceği düşünülebilir ancak asla taklit sezilmemektedir. Kıyâfetnâme türünde verilen hükümlerin, modern bilimdeki geçerliliği tartışılabilir. Ancak bu türün devrin folklor hayatını yansıttığı, Osmanlı kültür ve edebiyat hayatı hakkında bize geniş bir ufuk açtığı gerçeği unutulmamalıdır.